

Herr von Kaján – Kaján Ábel (Pákh Albert [1823–1867])

„Népes társaság volt együtt a teremben.

Én épen azon napon érkeztem meg Magyarországból s még nem volt időm a nyárilakban egybegyűlt vendégseregnek külön mutattatni be magamat. Midőn beléptem, a házi úr, ki már napok óta bírá Pestről ajánló leveletemet s kivel mindjárt megérkezésemkor volt találkozásom, felém irányzá jobb karját, mondván: Herr von Kaján, igen híres magyar író!

E néhány szó volt oka minden szerencsétlenségemnek.

Rettenetes bemutatás! Ötven akadémiai rendes és levelező megirigyelhetett volna érte, de nem volt érkezésem kifogásokat tenni ellene. Nem is tehettem róla. A házi úr alkalmasint a pajtáskodó ajánló levélből merítette rólam való merész tudományát, s most figyelmet kívánt ébreszteni nem annyira irántam, mint vendégének minősége által önmagára iránt. Polgár volt.”¹

Herr von Kaján, azaz Pákh Albert – Petőfi és Madách kortársa – egyik legérdekesebb alakja volt annak az izgalmas gyéniségekben bővelkedő irodalmi nemzedéknek, mely az 1840-es években kezdett vezérszerepet játszani az irodalmi életben.

A magyar irodalomtörténet mint humoristát, újságírórt – az Újkori ismeretek tára című füzetes lexikon, a Szépirodalmi Lapok, a Vasárnapi Ujság és a Magyar Sajtó szerkesztőjét – tartja számon. Kora legnagyobb íróival, költőivel, tudosaival és művészeivel dolgozott együtt szerkesztői pályája során. Kortársai emlékezete szerint meghatározó személyisége volt a forradalom és a szabadságharc utáni kulturális és irodalmi életnek. Különösen nagy szerepet játszott a Vasárnapi Ujság első időszakában, amikor a sajtós célú és irányú lap számára nemcsak olvasókat, de írókat is nevelt. Saját neve alatt aránylag kevés önálló cikket írt, ám annál több író pályáját egyengette. Példaként említhetjük Gyulai Pált, akinek ízlésére, ítéletei finomodására nagy hatással volt. Gyulai Petőfi Sándor és lírai költészetünk című, 1853-ban megjelent tanulmányához is felhasználta Pákh Petőfire vonatkozó alapos életrajzi és karakterológiai ismereteit. A Vasárnapi Ujságnál eltöltött tizenhárom éve alatt – a másfél éves külföldi gyógykezelését kivéve – alig volt szám, amely egyengető, átdolgozó, azaz szerkesztői gondosságát magán ne viselte volna. Javítgatta, átdolgozta, néha egészen újírta a cikkeket.

„Az egész lapon az ő szelleme lengett, az ő kedélye mosolygott, az ő ismereteinek sokoldalúsága s egészséges irányának szelíd fénye tükröződött; a szerkesztés feladatát nem a gépies összeállításban, a rendelkezésre álló anyag egyszerű egymás mellé sorozásában, hanem abban

az értelemben vette, hogy minden, a mi a lapban megjelen, annak határozottan kinűzött célját és irányát szolgálja s az írók egyéniségei a közös cél összhangjában egyesüljenek."²

Pákh Albert éppen 180 évvel ezelőtt – 1823. március 11-én – született Rozsnyón. Abban a német ajkú, de magyar hazafiságú városban, ahol apja evangélikus lelkész volt. Iskoláit Rozsnyón, Miskolcon, Iglón, Lőcsén, Sopronban és Debrecenben végezte. Írói és későbbi közéleti munkásságának gyökerei soproni tanulóéveire nyúlnak vissza. Tevékenyen részt vállalt az evangélikus tanoda ifjúsági önképzőkörének munkájában, ezért később ennek titkárává is választották. Már ekkor megmutatkozott szerkesztői ambíciója és tehetsége a kör „Szünórák” című lapjánál. 1840-ben az iskola 50 éves jubileumán saját versével köszöntötte az önképzőkör alapítóját, Kis Jánost. Petőfi Sándorhoz fűződő, életre szóló barátsága is ott kezdődött, majd Debrecenben folytatódott, ahol jogi stúdiumokat folytatott, miközben egy előkelő polgári családnál nevelősködött. 1844-ben került Pestre jurátusnak. Ifjú íróársai nagy örömmel és szeretettel fogadták az Életképekben megjelent szellemes, szatirikus írásaiért. Az ügyvédi vizsgát letette ugyan, de hivatását az irodalomban találta meg. Elsőként Csengery Antal ajánlatára a Pesti Hírlap tárcaírója, vagy ahogyan ő nevezte „újdondásza”³ lett. A Pesti Hírlap volt ebben az időben az az orgánus, amely köré azok a körök csoportosultak, akiknek tagjaira leginkább hatott az európai szellem. A köréje csoportosuló politikusokról pedig elmondható, hogy minden tettükben a modern, alkotmányos Magyarország alapjainak megvetését tartották szemük előtt. Gyulai úgy emlékezik Pákh itteni munkásságára, hogy a Pesti Hírlap újdonság rovata soha nem volt olvasottabb, mint „Kaján Ábel” idejében.⁴ Kortársai úgy tartották, hogy a riport műfajában olyan jelentőséggel bírt, mint Kossuth a vezércikkírásban. Ő volt az első modern hírlapíró, aki remek érzékkel ki tudta választani a napi események közül is a megírni valót. Stílusa könnyed és élvezhető volt, de kiváló érzéke volt a jellemkomikumhoz is. Minden jel arra mutatott, hogy az első magyar humorista válik belőle. Barátai a magyar Thackerayt sejtették benne.

Szépen indult közéleti szereplése is. A forradalmat megelőzően – 1846-ban – tagja volt Petőfi körének, a Tizek Társaságának. Mint emlékezetes, Petőfi a társaság megalapításával azt akarta elérni, hogy a fiatal írók „emancipálják” magukat a szerkesztők és a kiadók uralma alól, ezért tízen összeálltak, és kötelezték magukat arra, hogy egy évig egyetlen idegen lapba sem dolgoznak, hanem saját maguk alapítanak újságot, ahol kedvükre írhatnak. Petőfin és Pákhon kívül tagja volt a társaságnak Jókai Mór, Degré Alajos, Lisznyay Kálmán, Tompa Mihály, Kerényi Frigyes stb. A bojkott leginkább Frankenburg Életképeinek Irodalmi Őr című mellékletét sújtotta. Frankenburg udvarias levélben kért nyilatkozatot a Tizektől, amelyre Pákh Albert, a társulat jegyzője így válaszolt:

„Tisztelt szerkesztő úr! Önnek folyó (1846.) évi november 7-dikén hozzánk intézett, s reánk nézve több tekintetben hízelgő fölszólítása által nem csekély mértékben érezzük magunkat megtisztelve. Egyénás közti kölcsönös szerződésünk múlt évi július 1-jétől egy évre kötött, s így önnek baráti fölszólítása nélkül, legalább nemleges tekintetben, jövő 1847-dik július 1-ig tartott volna ...Most azonban szívesen engedünk

ön fölszólításának, és közremunkálásunkat előlegesen is ígérve – mi által a szépirodalom emelésére ennek folytán a közügy előmozdítására nézve csekély tehetségeink eleibe föllépni, különösen a dolgok jelen állapotában, legszentebb kötelességünk ismerjük. Kelt a Társulat 1846-ki november 16-iki gyűléséből. Kaján Ábel, m. k. társulati jegyző.”⁵

Nem sokkal ezután, 1847-ben Pákhot súlyos betegség támadta meg, ezért csak távoli szemlélője lehetett az 1848–49-es eseményeknek, amelyben apja szónokként, testvérbátyja pedig fegyverrel is harcolt. Külföldi gyógykezeléséről 1850 nyarán tért haza. Édesapja börtönbe került, a haza ügye elbukott, az egészsége sem volt még teljes – mint tudjuk később sem gyógyult meg teljesen soha. Nehéz volt elhinnie önmagának is, hogy még küldetése van. Nem tartotta magát többé írónak, de tudta, hogy mint szerkesztő még szolgálni tudja – kötelessége is – a nemzet és az irodalom, a magyar irodalom ügyét. Látta, hogy a forradalom bukása, az alkotmány eltörlése után a mesterségesen németesítő törekvések korszakában az irodalmárnak, a szerkesztőnek fokozott erővel kell dolgoznia. Első szerkesztői munkája az Újabbkori ismeretek tára című sorozat volt, amely 1855-ig hat kötetben jelent meg mint a „tudományos és politikai társas élet encyclopaediája.” Mint szerkesztő levelezésben állt író társaival, akiket felkért önéletrajzuk megírására vagy pontosítására. Egy ilyen felkérésre Tompa Mihály így válaszolt:

„Kedves barátom! Ezeremester vagy! Még Magyarországon sohasem történt, hogy amit az A-n kezdtek, a T-ig vihették volna. Azonban ha már így van: nem bánom, állíts be engem is a Pantheonba!”⁶

A Nemzeti Casino könyvtárnokaként 1852-ben megjelentette a Kalauz a Nemzeti Casino könyvtárhoz című katalógusát.

„Alulírott szerencsésnek érzi magát, a rendezési, osztályozási munka bevégezte után, e lajstrom közrebocsátása által a fentebbi hiányok orvosolhatásának alapját megvethetni s lehetővé tenni, hogy a Nemzeti Casino könyvtára, melly jelen alakjában is a főváros legbecsesb gyűjteményei közé tartozik, eredeti céljához visszavezetessék. Az ezután évenként kiadandó pótlék-jegyzékek által a netalán közbecsúsított hibák is könnyen fognak megigazíthatatni...”⁷

Később ez a gyűjtemény is jelentősen gyarapította az Országos Hírlapkönyvtárat, amelyet Szinyeyi József alapított 1884-ben, a Nemzeti Könyvtár égisze alatt.

1853-ban Gyulai Pállal a hetenként kétszer megjelenő irodalmi lapot, a Szépirodalmi Lapokat szerkesztette, mint tudjuk, rendkívül igényesen. A lap – talán éppen magas színvonala miatt – csak fél évig élhetett. Ez a kudarc nagyon elkedvetlenítette. Ekkor, 1854-ben kapta immár életre szóló nagy feladatát, a Vasárnapi Ujság szerkesztői tisztét, amelyet haláláig ellátott. Kiválasztásában – tehetsége mellett – kétségtelenül szerepet játszott politikai makulátlansága is, hiszen betegsége miatt a forradalom eseményeiből kényszerűen kimaradt.

A Vasárnapi Ujság mellett 1863-tól a Magyar Sajtó című folyóiratot és a Magyar ember könyvtára című sorozatot szerkesztette. A négy tagból álló sorozat

első kötetében Heckenast Gusztáv könyvkiadó évi két forintért 100 sűrűn nyomott nyolcadrét ívre terjedő válogatott, oktató és mulattató olvasmányt ígért. A kiadó jónak látta több helyen hivatkozni a kötetek szerkesztőjére, aki maga is segített az előfizetők toborzásában.

„Alulírott örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy a fentebbi vállalat korszerűsége és közhasznúsága iránti meggyőződésemet kifejezhessem s egyszersmind kinyilatkoztassam, hogy Heckenast Gusztáv kiadó úr felhívásának engedve, a vállalat körüli szerkesztői felügyeletet egész készséggel elvállaltam, azon biztos reményben, hogy a t. cz. Magyar olvasó-közönség eddig tapasztalt nagybecsű bizalmát e téren is kiérdemelni szerencsém leend. Pákh Albert.”⁸

Huszonéves korától viselt betegsége eközben mind jobban elhatalmasodott. A kortárs szemtanú Gyulai szerint Pákh hihetetlen munkabírással, többnyire a betegágyában dolgozott. Töretlen elszántsággal és humorral üldözte írásaiban a hamis pátoszt, az üres frázisokat. Barátai, kortársai kedvelték puritán magatartása, szellemes, fordulatos írásai, megjegyzései miatt. Az 1870. november 7-én tartott akadémiai emlékülésen Gyulai így vallott róla:

„Valóban Pákh írói pályája nincs arányban kitűnő tehetségével, az ellentmondást a magánember szerencsétlensége fejteti meg. Egy szenvedésben gazdag élet tárul föl előttünk. Húsz évig hordozni egy rosszul gyógyított betegség bal következményeit, s mégis teljesíteni, amennyire lehetséges, minden kötelességet, melyet a hazafiság, fiúi, testvéri szeretet és barátság előnkbe szab: remények és siker közt lépni az írói pályára, s egy pár év múlva eltemetve minden magasb becsvágyat, a betegágy szenvedései, s a szerkesztői asztal gépies foglalkozásai között tölteni el az ifjú- és férfikor legszebb éveit; lemondani az élet örömeiről, de nyugodtan hordani súlyát, s a közélet munkása, a szülői ház vigasza, a baráti körök dísze, felderítője lenni: íme Pákh Albert élete, a szenvedés és türelem, a lemondás és áldozatkészség pályája, melyre egy érző de törhetetlen lélek humoros derűje árasztá fényét.”⁹

Fő művét a Vasárnapi Ujságban alkotta meg. Szerkesztői munkájában teljesedett ki minden írói és emberi becsvágya. A Vasárnapi Ujság fontos szolgálatot teljesített vezetése alatt: közönséget teremtett, vigasztalt, szórakoztatott, terjesztette a kultúrát, az ismereteket, és ami a legfontosabb: ápolta a jövőbe vetett hitet, a szunnyadó hazafiságot. Tompa Mihály hosszú köszöntőben méltatta a szerkesztőt és a tizedik évfolyamába lépett lapot 1863-ban:

*„... Lapod járjon be kunyhót, palotát,
Szegény s gazdag körül végezze tisztét!
Meghozva mindeniknek a mi kell.
– Száraz kenyéren is, sok érzi: hogy
Az ember nem csupán kenyérral él! –
A leghomályosabb zugig, vigye*

*Az ismeret s műveltség sugarit.
Az elhunyt ősöket mutassa fel,
Szóljon nemes, hős tetteik felől,
S minden sorából egy nagy gondolat
Nézzen reánk s értesse meg magát,
Miképen a jól-festett kép szeme
Megszűnés nélkül a nézőre néz. –
S mely hűn köszönt minden vasárnapot,
Hasznos, vidám szép ünneplést szerez:
Lapoddal a tíz év fordulatát
Még sokszor ünnepeld! Isten veled!”¹⁰*

Mint az iménti idézetek is bizonyítják, íróársai tisztelték, becsülték. Ő volt az első, akit nagyobb önálló mű felmutatása nélkül, pusztán szerkesztői működése jutalmául az Akadémia 1864-ben, a Kisfaludy Társaság pedig 1865-ben tagjai közé választott. Heckenast Gusztáv a lap tizedik, jubileumi esztendejének jövedelmét írói tiszteletdíjúl felajánlotta neki. Ugyanakkor olvasói, tisztelői emléktárgyak özönével árasztották el. A legnagyobb elismerést azonban bizonyára az jelentette, hogy óhaja teljesült, a közönség megértéssel fogadta a lapot, és meg nem szűnő figyelemmel kísérte azt.

*„Örömmel jelenti ki már most, hogy a magyar közönségbe vetett bizalmában nem csalatkozott, s a részvét és barátság oly érdemfeletti s megható bizonyítványaiában részesült eddig is, melyek buzdító például szolgálhatnak ez ország minden szellemi munkásának s hangosan tanúsítják azt, hogy e hazában a jóakarat és kitartás minden anyagi jutalomnál becsesebb elismerésre, becsülésre talál.
Hadd mondjam el még egyszer hálámat s tiszteletemet a nagy magyar közönség s e lapok minden régi és újabb barátja irányában. S ha a sorstól kirendelt állásomon sikerült eddig honfitársaim bizalmát némileg kiérdemelnem, csak felhívó jelül veszem azt arra, hogy e szép pályán kettőzött szorgalommal és igyekezettel csüggedetlenül előre haladjak.”¹¹*

Negyvennégy évesen, 1867. február 10-én, halt meg, s lám, milyen paradoxon, egy humoros nagy regény tervével. Szász Károly a lap hasábjain rövid versben örökítette meg alakját:

*Roncsolt test örvén, kintől vergődve-örökké
Szikrázó mosoly ült lelkeken, ajkaidon.
Szólj, mely angyal adá e mosolyt, szikrát szemeidnek?
Két szelid angyal, igen, – munka s önérzet adá!*

* * *

JEGYZETEK

- 1 Magyar dolgok külföldön : humoreszk = Pákh Albert humoros életképei. – Pest : Kisfaludy-Társaság, 1870. – 155. p.
- 2 Vasárnapi Ujság. – 1879. márc. 16. 26. évf. 11. sz. 170–171. p.
- 3 Galamb Sándor: Pákh Albert = Napkelet. – 1923. 1. köt. 254. p.
- 4 Gyulai Pál: Pákh Albert 1823–1867 = Vasárnapi Ujság. – 1867. febr. 17. 14. évf. 7. sz.
- 5 Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. – Budapest : Szépirodalmi Kvk., 1982. – 97–98. p.
- 6 Tompa Mihály Pákh Albertnek. 1854. febr. 21. = Tompa Mihály : Versek és levelek / összeáll. és jegyzetekkel ellátta Bisztray Gyula. – Budapest : Magvető, 1955. 158. p.
- 7 Kalauz a Nemzeti Casino könyvtárához. – Pest : Trattner-Károlyi, 1852. IV. p.
- 8 Magyar Ember Könyvtára. 1. Köt. / szerk. Pákh Albert. – Pest : Heckenast Gusztáv, 1863. – Előfizetési felhívás..
- 9 Gyulai Pál: Emlékbeszéd . – 2. bőv. kiad. – Budapest : Magyar Irodalmi Intézet és Könyvny. – 11. köt. 34. p.
- 10 Tompa Mihály: Újévi üdvözet a Vasárnapi Ujság szerkesztőjéhez = Vasárnapi Ujság. – 1863. jan. 4. 10. évf. 1. sz. 2. p.
- 11 Pákh Albert: Az év végén = Vasárnapi Ujság. – 1862. dec. 28. 9. évf. 52. sz. 621. p.
- 12 Vasárnapi Ujság. – 1867. febr. 17. 14. évf. 7. sz. 74. p.

Kocsy Anikó

Az Egyházmegyei Könyvtár létrejöttének hatása Szombathely művelődési viszonyaira 1791–1799

A téma megírásához a következő szempontok vezettek: a könyvtári szakirodalom szinte tudomást sem vett a címben jelzett intézmény létezéséről. Szily János könyvtárát nem említi sem Hóman Bálint, sem Szarvasi Margit, de Kosáry Domokos sem. Sőt a Csapody–Tóth–Vértesy-féle könyvtártörténet sem tesz róla említést. Nagyon érdekes módon visszhangtalanok maradtak a könyvtártörténeti szakirodalomban a témával foglalkozó helyi szerzők tanulmányai is. Így azután a vizsgálódások holt terébe került könyvtár megalapítási körülményei is ismeretlenek maradtak a szélesebb közvélemény előtt.

Ez lehet az alapja és indoka Antalóczy Lajos azon megállapításának, hogy „... 1793. december 28-án megnyílt az ország második nyilvános könyvtára az egri líceumban”. Nyilvánvalóan nem tudott arról, hogy a szombathelyi szeminárium épületében megnyílt könyvtár már két esztendővel megelőzte az egrit. (1)

A téma megírásának másik szempontja Berlász Jenő azon a sommásnak tűnő megállapítása volt, miszerint az egyházmegyei gyűjtemények „... mégsem tudtak számottevő hatást gyakorolni kulturális életünk fejlődésére.” (2)

Ezzel a véleménnyel vitázni nehéz, de kétségeink mindenképpen vannak igazságát illetően. Egy könyvtárban összegyűjtött és rendelkezésre bocsátott informá-

ciók kulturális hatását kizárólagosan és egyértelműen bizonyítani nem lehet. Áttételesen azonban, rámutatva az egyes kapcsolódási pontokra, erre talán több esély mutatkozik. Az összefüggések közül mindenképpen szükséges górcső alá vennünk azokat a külső és belső körülményeket, amelyek az Egyházmegyei Könyvtár megszületését lehetővé tették és jellemezték.

Szombathely a XVIII. század háromnegyed részében a városiasodás egyre markánsabb jegyeit magán viselő település, de igazából nagy falu még. Lakossága 1754-ben 2137 főt számlált, amely szám viszont 70 év múltán már 3848-ra emelkedett. A lakosság számának ez a nagy méretű növekedése is jelzi, hogy komoly változások mentek végbe a városban. Az átalakulásnak szinte kézzel fogható és szemmel látható jelei (5000 fő befogadására alkalmas új templom, szeminárium, líceum és a püspöki palota épületei, valamint 1720-hoz képest 77 új ház felépülése) mellett a város kulturális téren is nagyot lépett előre. (3)

Ez mindenekelőtt az oktatásügy számottevő fejlődésén mérhető le. Az írni-olvasni tudás területén az ország többi részéhez viszonyítva nem állt rosszul Vas megye azzal a ténnyel, hogy legalább minden ötödik paraszt tudott olvasni. Szombathelyen, lévén város, jobb lehetett a helyzet, hiszen rendelkezett alapfokú iskolával. Ezt kiegészítette aztán az 1771-ben alapított gimnázium, majd 1780-ra befejeződött a papi szeminárium építése. (4) Igaz, hogy ez utóbbiban a tényleges képzés csak 10 év múlva indulhatott el. A két intézmény közötti szerves kapcsolatot végül 1793-ban a líceum létrehozása teremtette meg. Ezzel Szombathelyen az elemi iskolától a főiskoláig tartó oktatási rendszer jött létre. (5)

Természetesen ebben a rendszerben a tanulók létszáma évente ingadozott. A gimnáziumban 250–300 fő között, a líceumban pedig 100–150 körül mozgott a tanulók létszáma az alapítást követő első évtizedben. Am volt idő (1797–98-ban) amikor a 200-at is meghaladta. (6) A 300–400 fős diáksereg jelenléte természetesen szembeötlő volt a város polgárai számára. A még 3000-es lélekszámot el sem érő települést valóságos iskolavárosnak tekintették. A szomszédos vármegyékből is ide özönlött a „filozófus ifjúság”. Az iskolarendszer létrejöttével megoldódott Szombathely és környéke számára az értelmiségi utánpótlás kérdése. Számarányuk az ország lakosságához mérten csak ezrelékben fejezhető ki. (7)

Egyébként is az alfabetizáció meglehetősen elterjedt lehetett a városban. Erre mutat, hogy Szily János a püspöki beiktatásakor elmondott beszédét kinyomtatatta és szétosztatta a hívek között. (8) A fent jelzett potenciális olvasóközönség léte már feltételezi könyvtárak létezését is. A város már Szily könyvtáralapítása előtt is fölmutathatott egy könyvgyűjteményt, a Vasvárról ideköltözött káptalan könyveit. Ez a bibliotéka azonban nem lehetett túlzottan jelentős, hiszen az 1711-ben a javára végrendelező Berkes Simon újra történő alapításáról beszélt. A végrendeletben azt az óhaját fejezte ki, hogy ajándékából a papság számára hozzanak létre könyvkölcsönző intézményt. (9)

A városban létezett egy másik, a ferences rend tulajdonában levő könyvtár is. Ez azonban a rendtagok olvasmányigényének kielégítése mellett a rendházban 1785-ig működő bölcséleti főiskola tevékenységét támogatta. Állománya, amint azt az 1756-ban felvett leltár bizonyítja, 814 kötetből állt, tehát meglehetősen tekintélyes könyvtárnak számított. (10) Mivel sem kölcsönzési sem helybenolvasási lehetőséget nem biztosított világiak számára, ezért a város, illetve az iskolák életére befolyása nem volt.

Valószínű, hogy a városban lakó értelmiségiek, hivatalnokok közül többnek a birtokában volt könyvek kisebb-nagyobb gyűjteménye. Az utókorra azonban csak egy nemesi származású literátor könyveiről maradt fenn tudósítás. Roszt György 55 kötetes gyűjteményt mondhatott magáénak, jobbra jogi tartalmú, német és magyar nyelvű műveket. Köztük azonban Voltaire írásaival vitatkozó munka is szerepelt, illetve a kortárs Pray György Annalese. (11)

A város művelődési helyzete tehát nem csupán lehetővé tette, hanem igényelte is egy jelentősebb könyvtár kialakítását.

Ezt a könyvtárat teremtette meg Szily János 1791. december 21-én. Az általa fogalmazott Alapítólevélből megismerhetjük szándékait, indokait, céljait. A könyvtáralapítás elsődleges célja, hogy a papság „...a tudományokban előre haladjon”. Jól látta, hogy tanulni nemcsak szervezett iskolai keretek között szükséges, hanem „... akkor is, miután már kikerültek onnan”. Ezért az egyházmegye papsága számára évente kötelező vizsga letételét írta elő. Mivel pedig személyes tapasztalata és egyben meggyőződése, hogy a tudományokat „...a fontos könyvek segítségével nem lehet elsajátítani és az egyházmegyében nincsen olyan könyvtár, amelyhez papjaink fordulhatnának”, a székesegyháznak adományozza ifjú kora óta gyűjtött könyveit. Vagyis nemcsak követelményeket fogalmazott meg, hanem a tanulásnak a feltételeit is igyekezett megteremteni – részben a papi szeminárium létrehozásával, részben pedig a könyvtár megalapításával. Ennek kapcsán egyébként úgy rendelkezett, hogy „a világi személyek számára is hozzáférhető legyen”. Ez vonatkozott minden rendű és rangú olvasóra meghatározott nyitvatartási időben. Ám akár világi, akár egyházi volt a könyvtárba lépő személy, a könyveket csak helyben használhatta, a kölcsönzést megtiltotta a püspök. (12)

A könyvtár átadását már korábban fontolgathatta. A papi szeminárium építéséről ti. 1777-ben, közvetlenül a beiktatását követő héten szerződést kötött Hefele Menyhért építésszel. Az eredetileg egyemeletes épület terveit egy év múlva kétemeletesre változtattatta meg. Bár a tervek holléte jelenleg ismeretlen, valószínű, hogy már ekkor kialakították a könyvtár számára szolgáló három helyiséget. (13)

Ez az újonnan alapított intézmény egyszerre több funkciót is ellátott. Mint a papság továbbképzését szolgáló gyűjtemény teológiai szakkönyvtárként működött. A szemináriumban tanuló kispapok számára főiskolai könyvtár volt, melyre tanulmányaikban támaszkodhattak. Végül a város művelt, a könyvtár tartalmával megismerkedni kívánó értelmiségi olvasója számára pedig a nyilvános könyvtár szerepét töltötte be.

Szily tehát könyvgyűjteményét a székesegyház tulajdonában lévő nyilvános könyvtárrá alakította. Egyben ígéretet tett az állomány további gyarapítására, és könyvtárost is kinevezett, megfelelő anyagi háttérrel biztosítva számára. (14)

Szily Jánost már kora ifjúságától fogva erős szálak fűzték a könyvkultúrához. A Püspöki Levéltárban található azon könyveinek jegyzéke, amelyeket 1755-ben Győrből Rómába, teológiai tanulmányai színhelyére magával vitt. A Collegium Germanicum Hungaricumban azután további ösztönzést kaphatott ilyen irányú érdeklődése. Ez az erő őt is éppúgy inspirálhatta, mint a magyarországi klérus többi olyan tagját, aki Rómában végezte tanulmányait. Közülük egyházvezető főpapok egész sora került ki. Bibliofil hajlamukat tovább fokozta, hogy többen közülük a Collegium könyvtárosi tisztségét töltötték be. Közéjük tartozott pl. Berényi Zsigmond vagy Batthyány Ignác, mindketten neves könyvtáralapító püspö-

kök. Bár Szily Jánosnak könyvtárosi tevékenységéről nincs tudomásunk, a könyv- iránti érdeklődése bizonyosan tovább növekedett Rómában. (15)

Hazatérve egyre döbbenetben szemlélte a felvilágosodás eszméinek gyors terjedését. Teljes mértékben tudatában volt annak, hogy a könyv egyre inkább olvasmány, az eszmék terjesztője, semmint gyűjtőszervező tárgya lesz. Már beiktatási beszédében felhívta a hívek figyelmét arra, „hogy óvakodjanak ... az emberi eszt istenítő, divatos, gőgös, illuminátus tanoktól”. (16) Talán az egyház számára fokozódó veszély érzete is hozzájárult könyvtára nyilvánossá tételéhez. Így megfelelő tartalmú könyveket adhatott az olvasók kezébe.

Ha a Szily által összegyűjtött könyvek tartalmát nézzük, a barokk szellemiség jellemzi összetételüket. A gyűjtemény főleg teológiai, filozófiai, történeti munkákat tartalmazott, továbbá klasszikus ókori irodalmat és könyvritkaságokat. (17) Mint főpap magától értetődően a teológiai, egyháztörténeti munkákat gyűjtötte inkább. A könyvek tartalmán kimutatható nagyon erőteljes janzenista hatás is. (18)

Ez az állomány került tehát a szeminárium tanárainak és hallgatóinak használatába. Átadását azért is szorgalmazta, mert tisztában volt az oktatás számára rendelkezésre álló könyvek számának csekély voltával. 1790 szeptemberében dogmatikai, egyházi jogi stb. tankönyveket vásárolt, összesen 120 példányban a 40 kötet Szentíráson felül. (19)

Azt, hogy a gyűjtemény valóban az oktatás érdekeit szolgálta, jelzi, hogy pl. a Sancti Patres szakkönyveinek 42,7%-a, a világi történelemnek pedig 44,9%-a jelent meg 1775 után. Tehát Szily a legfrissebb könyvtermésből igyekezett gyűjteménye anyagát összeállítani a papnövendékek számára.

Az elsősorban oktatás céljaira vásárolt könyvanyag fokozatosan megkövetelte a több szempontú feltárás és visszakeresés lehetővé tételét. A kor katalógizálási megfontolásainak megfelelően először a tartalmi, majd a formai katalógusokat hozták létre. Ezek a katalógusok egymással szoros összefüggésbe kerülve valóságos rendszert alkottak. E katalógusokat vizsgálva megállapítható, hogy olyan rendszert hoztak létre, amely a kor szintjén képes volt válaszolni a könyvtár használóinak kérdéseire.

A püspök a könyvtár használatával kapcsolatban nemcsak a kölcsönzés tilalmát és a helybenhasználatot írta elő. A szeminárium házszabályaiban kötelezővé tette a hallgatóknak, hogy szabadidejük egy részét a könyvtárban töltsék a nevesebb szerzők műveit tanulmányozva. Ezen túlmenően pedig „... sokféle könyvek ismeretét megszerezzék, azok között és különböző kiadásai között is különbséget tudjanak tenni”. (20) Vagyis kifejezetten könyvészeti ismeretek elsajátítását igényelte tőlük. Talán nem tévedünk sokat, ha ilyen igényei forrását római tanulmányaikban sejtjük.

A könyvtár jelentőségét tárgyalva mindenképpen utalni kell kézműipari kapcsolataira. A könyvkultúrában a szellemi és gyakorlati tevékenységek közötti átmenetet a könyvkereskedelem teremti meg. Szilynek magánkönyvtára gyarapítására Szombathelyen nem volt lehetősége. Ezért ügynökök útján igyekezett a számára fontos műveket beszereztetni. A viszonylag közeli Bécsben két ügynököt is megbízott vásárlások lebonyolításával, Pest-Budán pedig az Egyetemi Könyvtár igazgatójával, Schönwisner Istvánnal levelezett. Az 1786–1791 közötti kapcsolatukból mintegy 33 levél maradt fenn. Több írásában tudósítja Schönwisner Szilyt a megjelent munkákról, árverési hírekről, katalógusokat küld és természetesen

vásárol is. A levelezésből összesen 86 művet lehetett azonosítani, jobbára hittudományi munkákat. (21)

A különböző csatornákon Szombathelyre érkező könyvek egy része nem volt bekötve. A Szily által megvásárolt kötetek közül sokat egyszerűen átkötöttek, levéve eredeti kötésüket. Ezeknek a szemináriumi könyvtár számára készült kötéseknek jó része ma is megtalálható: több mint 800 darab. Teljesen azonos mustrakincscsel Zsoldos István és Hindringer Ferenc, két helyi kézműves alkotta őket. (22) Sok esetben csak a gerincet kötötték át a megállapított formára, hogy a könyvespolcon egységesen mutasson. Kettejükön kívül még Szentkirályi János ácsi születésű könyvkötő működött korszakunkban. (23) Az a tény, hogy Szombathelyen egyszerre három könyvkötő is talált elegendő feladatot és megélhetést egyidőben, a könyvkultúra elég magas fokát jelzi. A könyvkötők egyben papírt is árultak, kiegészítve keresetüket. A vízjelcek vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy elsősorban a közeli lékai papírmalom termékeit terjesztették.

Ide kapcsolható Szily Jánosnak egy másik jelentős ténykedése: támogatásával és a vármegye hívására 1787-ben Siess Antal József soproni polgár a nyomdájával Szombathelyre települt. A nyomda ekkor még a szeminárium épületében nyert ideiglenes elhelyezést. Mind a város, mind a vármegye, de a püspökség által igényelt nyomtatványok előállítására is szükségessé tette, hogy nyomda létesüljön Szombathelyen. (24) A Siess nyomda 18 éves működése alatt hozzávetőleg másfélszáz nyomtatványt jelentetett meg. Szily szándéka az volt, hogy ezzel a nyomdával adatja ki Szombathely város történetét, de – nem tudni miért – elállt ettől a tervétől. (25) Magát a kötetet Schönwisner István írta meg, és a Trattner nyomdában jelent meg. A megjelentetés költségeit, amelyek majdnem 1000 forintra rúgtak, Szily magára vállalta. (26) Könyvek előállítását, kiadását más szerzők esetében is támogatta: pl. mecénásként segítséget nyújtott Révai Miklósnak és Rájnis Józsefnek munkájuk megjelentetéséhez. Végül megemlíthetjük, hogy figyelmét nem kerültk el az építkezések során előkerült római kori emlékek. Ezeket a régészeti tárgyakat gyűjteménnyé szervezve a püspöki palota földszintjén helyezte el, létrehozva ezzel az első magyarországi archeológiai múzeumot. (27)

A Szily János által Szombathelyen alapított könyvtár a város művelődési életének fontos és meghatározó eleme volt. Léte nem csupán a tanulók, tanárok, a városi értelmiség számára nyújtott ismeretszerzési lehetőséget, hanem hatással volt a nyomdászat, a könyvkötészet és a könyvkereskedelem szombathelyi meghonosodására is.

HIVATKOZÁSOK

- 1 Antalóczi Lajos: *A kétszázéves Egri Főegyházmegyei Könyvtár története 1793–1993.* = Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger : Főegyházmegyei Könyvtár, 1993. 33. p.
- 2 Berlász Jenő: *Magyarország egyházi könyvtárai a XVI–XVIII. században.* = Régi könyvek és kéziratok. Szerk. Pintér Márta. Bp. : NPI, 1974. 224. p.
- 3 Horváth Tibor Antal: *Szombathely a XV–XVIII. században.* Szombathely : Panniculus, 1993. 64. p.
- 4 Takács I. Ince: *Sabaria Franciscana: A szombathelyi ferencesek története.* Szombathely : Panniculus, 1998. 169. p.

- 5 Kővári Ferenc: *A közoktatás és iskolaiügy története.* = Vas megyei helytörténeti tanulmányok. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely : Vas megye Tanácsa, 1958. 300. p.
- 6 Vecsey Lajos: *A szombathelyi királyi líceum alapítása és első évei 1793–1808.* = Vasi Szemle. 3. évf. 1–2. sz. (1936) 97. p.
- 7 Benda Kálmán: *A magyar köznevelés művelődési törekvései a XVIII. században.* = A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve 7. Salgótarján : Múz. Ig., 1981. 89. p.
- 8 Géfin Gyula: *A szombathelyi egyházmegye története.* 1. köt. Szombathely : Géfin Gyula, 1929. 33. p.
- 9 Sill Ferenc: *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlatja.* = A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve 1777–1977. Szombathely : Sz-helyi Egyházm. Hat., 1977. 218. p.
- 10 Lásd 4. sz. jegyzet. 230. p.
- 11 Tóth István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz...* Bp. : Tört. Tud. Int., 1996. 215–216. p.
- 12 Dobri Mária: *A 200 éves Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár alapítólevele.* = Vasi honismereti és helytörténeti közlemények. 1992. 1. sz. 6. p.
- 13 Zsámbéky Mónika: *Szily mecénási tevékenysége.* = Szily János Szombathely első püspöke 1735–1799. Szombathely : Egyházm. Hat., 1999. 65. p.
- 14 Dobri Mária: *Szily János alapítványa a székesegyházi könyvtár javára.* = Vasi honismereti és helytörténeti közlemények. 1999. 3. sz. 19–20. p.
- 15 Bitskey István: *Római hatások a barokk kori magyarországi főpapi könyvgyűjtésben.* = Kétszázéves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger : Főegyh. Kvt., 1993. 83–84. p.
- 16 Lásd Géfin i. m. 33. p.
- 17 Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.* Bp. : Akad. K., 1978. 176. p.
- 18 Tóth Ferenc: *Szent Márton kultusza és Szombathely az elmúlt két évszázad tükrében.* Szombathely : Savaria Univ. Press, 1999. 71. p.
- 19 Lásd Géfin i. m. 2. köt. 184. p.
- 20 Sill Ferenc: *Szily János püspök könyvtáralapítása.* = Vasi Szemle, 47. évf. 1. sz. (1993) 99. p.
- 21 Dobri Mária: *A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár története 1791–1991.* = Vasi Szemle. 45. évf. 4. sz. (1991) 524–526. p.
- 22 Pataki László: *A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár története.* = A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve 1777–1977. Szombathely : Egyházm. Hat., 1977. 449. p.
- 23 Végh Gyula: *A soproni könyvkötők céh-könyve.* = Vasi Szemle. 3. évf. 4. sz. (1936) 230., 232. p.
- 24 Kuntár Lajos: *Szombathelyi nyomdák és nyomdászok.* Szombathely : Nyomdaip. Váll., 1969. 23–25. p.
- 25 Ecsedy Judit, V.: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézi sajtó korában. 1473–1800.* Bp. : Balassi, 1999. 209. p.
- 26 Sosztorics Ottó: *Szily, Schönwisner és Savaria története.* = Szily János Szombathely első püspöke 1799–1999. Emlékkönyv. Szombathely : Egyházm. Hat., 1999. 84. p.
- 27 Thomas Edit, B.: *Az 500 éves szombathelyi lapidárium története.* = Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értésítője. 1. köt. Szombathely: Múz. Ig., 1963. 111. p.
- Pável Judit, S: *A szombathelyi Savaria Múzeum története.* = uo. 293. p.